

tudható, hogy például az angolok mellett a szovjeteknek is dolgozó Böhm Vilmoson és Pálóczy-Horváth Györgyön keresztül Sztálin tudott a stockholmi amerikai–magyar és a konstantinápolyi angol–magyar tárgyalásokról, a németek pedig, kettős ügynökeiken keresztül, a magyar helyzetről többnyire ugyanúgy kitűnően voltak informálva.

A kötet kritikájaként említésre érdemes, hogy a lábjegyzetek aktualizálása több esetben is elmaradt. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának 4.1. A-862 jelzetű, Kádár Gyula visszaemlékezéseit tartalmazó aktája alapján a türelmes és gondos olvasó beazonosíthatja, hogy melyek azok a részek és fontos részletek, melyek az 1978-ban megjelent *A Ludovikától Sopronkőhidáig* című kétkötetes emlékiratból a cenzúrának köszönhetően kimaradtak, továbbá a rosszul (egyszer angol nyelvű kéziratként, máshol már megjelent magyar nyelvű kötetként) hivatkozott, amerikai levéltári forrásokat feldolgozó Charles Fenyvesi *Három összeesküvés* (Budapest, 2007) című munkájából és a szintén az ÁBTL-ben 3.2.1. Bt-262 jelzett alatt található, Hátszegi (Hatz) Ottó kihallgatási jegyzőkönyveit tartalmazó iratokból ma már alaposabban megismerhető és karakteresebben megrajzolható a regényes életű katonatiszt háború alatti tevékenysége is (481. oldal lábjegyzetei).

Végül nem kerülhetjük meg az elmúlt esztendő emlékezetpolitikai vitáiban legtöbbször felmerült kérdést sem, hiszen éppen a joggal ünnevelt Koszorusz Ferenc akciója a legjobb példája annak, hogy Horthynak a németekkel szemben még 1944 márciusát követően is maradt némi (az aktuális külpolitikai helyzetnek megfelelően hol több, hol kevesebb) mozgástere. Az 1944. július elején felszámolt csendőrpuccs, majd a nem azonnal, de mégis ezt követően leállított deportálások is jól mutatják, hogy a németek a magyar hadsereg ellenében, a magyar csendőrség támogatása és a magyar közigazgatás részvétele nélkül néhány hét leforgása alatt nem lettek volna képesek deportálni a vidéki és a Budapest környéki magyar zsidóságot.

Szelke László

GERMUSKA PÁL

A MAGYAR KÖZÉPGÉPIPAR

Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között

(ÁBTL–Argumentum Kiadó, Budapest, 2015. 613 o. ISBN 9789634467359)

Hiánypótló munka jelent meg Germuska Pál tollából ebben az esztendőben, ugyanis a második világháború utáni hadiipar történetével ezidáig keveset foglalkoztak, szemben a két világháború közöttivel, amelynek történetéről már korábban napvilágot látott egy összefoglaló munka és számos tanulmány.¹

A könyv azért tárgyalja csak 1980-ig a címben jelzett témát, mivel sok vonatkozó forrás az utóbbi időben vált kutathatóvá. Ettől függetlenül ez az esztendő korszakhatárnak is tekinthető, hiszen az 1981-gyel induló ötéves terv már egy új időszak kezdete volt. Másrészről a rendszerváltás és az előtte lévő gazdasági pangás éveit nyilvánvalóan fognak még egy vasok kötetéhez elegendő információt tartalmazni. A múlt megértéséhez nem csak a korabeli események leírása szükséges, hanem az is, hogy megértsük – jelen esetben az 1945 utáni – rendszer(ek) működését, mozgatórugóit. A hadsereg mellett a hadiipar struktúrájának a feltárása ebből a szempontból is fontos számunkra. A kettő erősen kapcsolódott egymáshoz, és hatással volt a polgári szektorra is, hiszen például az 50-es évek elején a túlzott hadi és hadiipari költségek jelentős mértékben kimerítették az ország erőforrásait, sőt, a 60-as évek eleji gazdasági lassulásban szintén az effajta kiadások növekedése játszott szerepet, mint ahogyan azt a szerző könyvében részletesen is kifejtette. Nyilván felvetődik az olvasóban a kérdés, hogy a rendszerváltáshoz vezető utat mindez mennyire befolyásolta? Reméljük, ezt a későbbiekben megtudhatjuk.

¹ *Dombrády Lóránd: A magyar hadigazdaság a második világháború idején.* Budapest, 2003.

Germuska Pál munkájának az értékét az is emeli, hogy a tárgyalta téma tágabb összefüggéseire is rávilágít, amelyek hatással voltak a magyar hadiiparra, s amelyeket más szempontból korábbi könyvében már részletesen feldolgozott.² Ugyanakkor alaposan bemutatja a hazai gazdaságpolitikai döntéseket, illetve a katonai és a gazdaságpolitikai ellentéteket, vitákat, ráadásul nem csak a hazai, hanem a Varsói Szerződés (VSZ) szintjén is. A hadiipar mellett ehhez kapcsolódóan a Magyar Honvédség, majd Magyar Néphadsereg (MN) fejlődését is nyomon követhetjük, nem pusztán az ismert szakirodalom alapján, hanem eddig feldolgozatlan forrásokból. Germuska Pál munkája ugyanakkor további kutatások kiindulópontjává is szolgálhat. A rendelkezésre álló, egyrészt több esetben hiányos, de másrészt mégis bő forrásanyag magában hordozhatta a kísértést, hogy a szerző elveszteszen a részletekben. Az arányokat azonban sikerült betartania, így a hadiipar szervezeti-politikai irányítása mellett egy-egy vállalat vagy termék történetét – ha nem is részleteiben, hiszen nem ez volt a cél, de – megismerhetjük.

A historiográfiai áttekintés mellett a hadiipar változó fogalmát is részletesen megismerhetjük a bevezető fejezetből. A második világháború előtti, majd az azt követő helyzetről megtudhatjuk, hogy az ipar más szektoraihoz hasonló folyamatok mentek végbe ezen a területen is, hiszen a Magyar Optikai Művek (MOM) például szovjet tulajdonba került, ugyanakkor a bombázások során el nem pusztult gépsorokat a szovjetek több esetben hazaszállították. Érdekes, hogy a későbbiekben, amikor szovjet liszenszek alapján gyártott a magyar ipar fegyvereket, az itt lévő tanácsadók a magyar ipar fejletlenségét vetették több esetben a gyárak vezetőinek a szemére, rendszeres minőségi kifogásaik voltak. Az 1945 utáni hadsereg vissza-, majd felfejlesztéséről, a katonai döntéshozatalról és ebben az MKP/MDP (Magyar Kommunista Párt/Magyar Dolgozók Pártja) szerepéről is részletes képet kapunk. A hadiipar jelentősebb és jelentős mértékben szovjet minta szerinti fejlesztése 1948-ban vette kezdetét. Magyarország ekkor nagyrészt a löveg-, lőszer- és robbanóanyag, illetve a tehergépkocsi és kézfegyvergyártásból vette ki a részét. Lényeges megemlíteni, hogy több esetben a szovjetek a korábbiakhoz képest korszerűbb eszközök liszenszgyártását adták át Magyarországnak. A vonaltól eltérni itt sem lehetett, mindent úgy kellett legyártani, mint a Szovjetunióban.

A rendszer kaffkai döntési mechanizmusának labirintusába is bevezet minket a Szerző, amikor részletesen ismerteti a párt és az állami szervek, minisztériumok, bizottságok és tanácsok működését, majd döntésük eredményeit, az ebből következően sok esetben elnagyolt és elkapkodott beruházásokat. Az 1951-ben megalakított Középgépipari Minisztérium fogta össze a hadiipari cégeket, így ennek megszűnését követően a hadiipart középgépiparnak nevezték a későbbiekben is. Többször már a tervek véglegesítése előtt elkezdték az ipari épületkomplexumok felépítését, nem vették figyelembe az ipartelepítésre kijelölt helyeken meglévő munkaerő képzettségét vagy a terület infrastruktúráját. A hadi szempontoknak az 50-es évek elején mindent alárendeltek, így olyan helyekre és olyan módon telepítettek gyárakat, amellyel a termékek előállításai stb. költségeit jelentős mértékben megnövelték. Ugyanakkor a kapacitások lekötésére sem voltak figyelemmel, így több esetben olyan gépsorokat állítottak be, amelyek nem lehetett vagy csak kis részben és gazdaságtalanul termelni. Az ipar telepítése, később a mezőgazdaság gépesítése és a tsz-ek szervezése a helyi társadalmi viszonyokra is jelentős hatással volt. Az állandóan változó tervek és döntési mechanizmusok tovább növelték a káoszt ebben a szektorban is. A föld alá telepítendő gyárépítési tervek ugyanakkor már nem jutott elég pénz.

A középgépipari termelés 1952-ben érte el a csúcspontot, a következő évre azonban még több termék előállítását tervezték. Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése és a szovjetek új utasításai azonban változásokat eredményeztek. A hadsereg leépítése és átszervezése mellett a haditermelésre is ugyanez várt. A polgári termékek gyártása azonban nem volt egyszerű, hiszen a gyártósorok többnyire nem voltak univerzálisak, ugyanakkor egyes üzemeknek több beszállítója is volt, így az átállítás közel sem ment zökkenőmentesen, és mintegy másfél esztendeig tartott. Közben sokszor további kapacitáskiesések történtek.

Nagy Imre bukását követően nem sikerült a haditermékek gyártását a korábbi szintre visszahozni, ugyanakkor az 1956-os forradalom új helyzetet teremtett. A legtöbb gyárban munkástanácsok alakultak, de ennek ellenére a felkelők a fegyverek nagyobb részét nem ezekből a gyárakból,

² *Germuska Pál: Vörös arzenál – Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.* Budapest, 2010.

hanem a fegyveres szervektől szerezték. Minderre nem volt hatással a kohó- és gépipari miniszter tűzparancsa, hiszen az említett üzemekben sortűz nem dördült el.

A forradalmat követően a Magyar Néphadsereg szétesett, a létszámának a feltöltése és felfegyverzése a 60-as évek elejétől kapott nagyobb lendületet. A korábbi eszközök gyártása mellett ugyanakkor újak is megjelentek a magyar középgépipar gyártási palettáján. A hűradástechnikai, elektrotechnikai stb. berendezések a későbbiekben jó exportcikknek is bizonyultak, jelentős volt közöttük a magyar fejlesztéseknek az aránya. Ráadásul a haditechnikai termékek mellett a gyárak a civil szféra számára is minőségi termékeket tudtak előállítani, gondoljunk csak a Videotonra! Fontos célja volt a magyar politikai vezetésnek az export növelése a fejlődő országok piacai – kezdetben Szíria és Egyiptom – felé. Ugyanakkor a Varsói Szerződés kötelezettségei miatt olyan feladatok hárultak a magyar hadiiparra, amelyek jelentős mértékben ráfizetések voltak. A saját részre történő lőszer vagy robbanóanyag gyártás például az elavult technika és a kis mennyiség, továbbá a „tökés” exportanyagok miatt nem volt kifizetődő. A mesterségesen alacsonyan tartott VSZ árak sem kedveztek a vállalatok rentabilitásának. Így sok esetben a veszteséges exportcikknek is állami támogatásban részesültek! Az „M”, azaz mozgósítási kapacitások fenntartása, adott esetben gépek „lekonzerválása” is jelentős mértékben emelte a vállalatok költségeit. A szovjet liszenszekkel gyártott termékek esetében viszont továbbra is kevesebb költséget kellett az innovációra fordítani. A veszteséges cégek dotálása sokszor a nyereségesek kárára történt. 1963-tól egy nagyobb háborúra történő felkészülés érdekében jelentősebb szerepet kapott a javítótechnikai kapacitások bővítése is, így például gödöllői harcokcsijavító fejlesztése, de a MIG repülőgépek magyarországi nagyjavítása is felvetődött. A vegyi felderítő, sugárjelző, sugárszennyezettség mérő eszközök, optikai irányzékok gyártása szintén nagyobb lendületet kapott. A hadivegyipar ugyanakkor korszerűtlenné vált erre az időszakra, ráadásul a későbbiekben több baleset is történt, amelyekről szintén külön részben olvashatunk.

Az 1968-ban elindított gazdasági mechanizmust a középgépiparban kevésbé engedték alkalmazni, itt továbbra is egyfajta „puhított tervutasításos” rendszer maradt életben, nagyrészt a hadsereg követelése miatt. A 70-es években a magyar hadiipar importja csökkent, még ezzel szemben az export jelentős mértékben nőtt. Utóbbival a Magyar Néphadsereg nagyarányú behozatalának az ellensúlyozása volt a cél. A hazai gyártást az „M” tartalékok bővítése is indokolta. Az egyes vállalatokra kényszerített termékek gyártása ugyanakkor azok pénzügyi megroppanásához vezetett, ez történt például a 70-es években a DIGÉP-pel (Diósgyőri Gépgyár) is, ahol egyszerre kellett a 2B9 Vasziljok 82 mm-es aknavetőt, a 2SZ1 Gvozgyika önjáró tarack 2A31 lövegrészt és az 57 mm-es Sz–60-as légvédelmi ágyút gyártani, mindez a vállalat 1978-as szanalásához vezetett. A 80-as évek fejlesztési koncepcióit 1978-ban kezdték el kidozni, az eredményességet több esetben a szorosabb politikai ellenőrzés által vélték megvalósíthatónak. Több előremutató gondolat mellett a régi hibákat, pl. a dotáció a veszteségek kompenzálására, ugyanúgy tervezték megtartani a rendszerben.

Az MN technikai eszközeinek a 60%-a korszerű vagy legkorszerűbb volt a 80-as évek elején. 1981-ben egységes Iparügyi Minisztériumot hoztak létre a korábbi ágazati minisztériumok helyett. A 70-es évek végére a romló gazdasági környezetben a gazdaságosság a korábbiakhoz képest minden másnál fontosabbá vált. Ugyanakkor az MN fejlesztésének növekvő költségei is nagyobb áldozatot követeltek az ország lakosságától.

Több sikeres termék gyártásának is külön fejezetet szentelt a szerző. Ilyen például a FUG, azaz Felderítő Űszó Gépjármű, D–442-es, vagy a D–944-es, ismertebb nevén a PSZH (Páncélozott Szállító Harcjármű). Mindkettőt a Magyar Vagon Gépgyár készítette, de más üzemek is részt vettek a fejlesztésében, majd később a gyártásban is. Mindezt külön-külön fejezetekben ismerhetjük meg mindkét esetben. Ezek mellett más termékek tervezésének, gyártásának a folyamatát is bemutatja a szerző. A téma mélyebb megismerését és a további kutatásokat a mellékelt képanyag mellett táblázatok is segítik. Az előbbiből jó lenne még több, de ez a magyar könyvkiadás jelenlegi helyzetét ismerve nyilván nem a szerzőn múlott. A munkában szereplő, a hadiipar területén említett főbb döntéshozók rövid életrajza egyedül az, mi hiányolható a könyvből.

Mindent összegezve Germuska Pál kötete nem csak a középgépipar történetét foglalja össze, hanem azt is bemutatja, hogy minderre a VSZ Hadiipari Állandó Bizottság döntéseinek, az MN fejlesztéseinek milyen hatása volt. A könyvet olvasva a bonyolult gazdaság- és külpolitikai folyamatok is feltáruznak előttünk.

Kiss Dávid